

FORSKER OG FORMIDLER

FESTSKRIFT TIL ERIK MAGNUS BOE
PÅ 70-ÅRSDAGEN 17. APRIL 2013

Redigert av

Hans Petter Graver
Ida Hjort Kraby
Marius Stub

Universitetsforlaget

© Universitetsforlaget 2013

ISBN 978-82-15-02201-7

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med rettighetshaverne er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning og kan straffes med bøter eller fengsel.

Henvelender om denne utgivelsen kan rettes til:

Universitetsforlaget AS

Postboks 508 Sentrum

0105 Oslo

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Stian Hole

Foto: ©2005 Olav Heggø / Fotovisjon AS

Sats: Sissel Tjernstad/Universitetsforlaget

Trykk og innbinding: 07 Gruppen AS

Boken er satt med: Adobe Garamond 11/14 pkt

Papir: 100 g Arctic Matt 1,0

«Lovene spør ikke om beveggrunner»

IBSEN OG KANT OM HANDLINGSMOTIVASJON OG RETT

*Svein Eng**

1 Innledning

Forholdet mellom rett og handlingsmotiv er en klassisk problemstilling for lovgivere, rettsanvendere og forfattere av juridisk litteratur. Erik Boe har i flere arbeider drøftet formål, fritt skjønn, myndighetsmisbruk og domstolenes prøvingsrett. Disse arbeidene illustrerer arts- og gradsmangfoldet i rettens regler om handlingsmotivasjon og representerer viktige bidrag til en bedre forståelse av motivasjonens plass som rettsfaktum.¹

Forholdet mellom rett og handlingsmotivasjon er også et klassisk tema i diktningens verden og i filosofien. På den ene side har vi spørsmålet om et godt handlingsmotiv kan gjøre en ellers urettmessig handling rettmessig, eller kalle på mildere sanksjoner. Dette er et spørsmål Ibsen tar opp i flere dramaer. På den annen side har vi spørsmålet om et dårlig handlingsmotiv kan gjøre en ellers rettmessig handling urettmessig. Dette siste høres umiddelbart ut som et underlig og mindre interessant spørsmål. Som vi skal se, er imidlertid Kants benektende svar viktig for å forstå hans syn på forskjellen mellom rett og etikk (avsnitt 3).

Sammenholder vi drøftelser om rett og handlingsmotiv i jusen med uttalelsene i Ibsen og Kant, så ser vi en kontrast mellom jusens variasjonsbredde på den ene side og Ibsens og Kants tilsynelatende enkle og absolutte setninger på den annen. Som jeg skal vise, reiser dette et spørsmål om Ibsen og Kant bygger på et feilaktig bilde av positiv rett. For det kan ikke være slik at noe som er usant om den positive rettens innhold i jusen, er sant i diktningen eller filosofien. Diktning og filosofi kan

* Dr.juris Svein Eng er professor i rettsfilosofi ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Alle referanser til Ibsen er til Hundreårsutgaven av hans samlede verker, forkortet HU. Jeg takker Øivind Andersen, Atle Kittang, Egil Kraggerud og Alessandro Serpe for kommentarer.

1 Se *Distriktenes Utbyggingsfond*, hans doktoravhandling fra 1979, der hoveddelen har overskriften «Forvaltningsskjønnet»; og blant hans mange artikler, se særlig «Ulovlige hensyn i forvaltningsretten» (1978) og «Hvor fritt er det frie forvaltningsskjønnet?» (1981). Se også «Hvem bestemmer – domstolene eller forvaltningen?» (2007), som bl.a. gir en oversikt over hovedelementene i den modell Boe bygger på, se s. 67–72.

selvfølgelig argumentere for at den positive retten ikke oppfyller visse normative krav man ellers kan stille, eller diktningen kan innføre en fiktiv rett. Her er det imidlertid ingen av disse alternativene som skal drøftes, derimot uttalelser som synes å si noe om rett og handlingsmotivasjon, i den positive retten slik den er (Ibsen), eller med nødvendighet må være, og dermed også er (Kant).²

Først bør understrekes at den nevnte kontrast mellom nyanserikdom i jusen på den ene side, og enkelhet i Ibsen og Kant på den annen, ikke i seg selv er tilstrekkelig til å si at Ibsen eller Kant griper feil. Denne forskjellen stammer nemlig for en vesentlig del fra forskjeller i tenkemåtene. Der jusen danner begreper for typetilfelle- og enkelttilfelle i individenes forhold til hverandre i konkrete samfunn, så streber diktning og filosofi mot det som gjelder for mennesket når vi abstraherer fra det spesifikke ved de enkelte samfunn. Ibsens senere dramaer har således en åpenbar og sterk ambisjon om å si noe allment – det være seg de leses som et i stigende grad personlig oppgjør med eget liv, eller som iscenesettelse av en filosofi, eller på annen måte.³ Og Kants forfatterskap er ikke en vitenskapsteori for Newtons fysikk og aristotelisk logikk; det er en utforskning av den fundamentale struktur verden må ha for et vesen som ikke kan annet enn å handle under forutsetningen om seg selv som fritt, med tilhørende evne til ansvar og skyld, og tilhørende spørsmål om helhet og mål.⁴

Det er altså ingen motsetning, men et komplementært forhold mellom jusen og på den annen side diktning og filosofi. Og det er viktige sammenhenger. På den ene side må retten og jusen søke sine mest grunnleggende prinsipper i den praktiske filosofien. På den annen side må diktningen og filosofien, når de pretenderer å snakke om den positive retten slik den er, respektere den positivrettslige virkelighet, f.eks. den positivrettslige virkelighet om forholdet mellom handlingsmotivasjon og rett. Denne restriksjonen danner bakteppet for drøftelsen i det følgende.

Først presenterer jeg Ibsens og Kants syn på forholdet mellom handlingsmotivasjon og rett (avsnittene 2 og 3). Drøftelsene gir grunnlag for en konklusjon om

-
- 2 Generelt kan vi ikke slutte fra Kants utsagn om hvordan retten med nødvendighet må være til hvordan den positive retten er, siden den nødvendighet det er snakk om, bygger på normenes kilde i fornuften selv, og siden det ikke er noe tankemessig problem med motstrid mellom en fornuftsbasert naturrett og positiv rett; det er en variant av skillet mellom norm og virkelighet, «skal være» og «er». Ved Kants syn på forholdet mellom rett og motivasjon er imidlertid problemstillingen og argumentasjonen av en slik art at vi kan gjøre en slutning til innholdet av positiv rett; se nærmere i avsnitt 3 nedenfor.
 - 3 For den første tolkingen, se f.eks. Haugan, *Henrik Ibsens metode*, s. 13, 296–98, og gjennomgående. Den andre tolkingen kommer jeg inn på som ledd i drøftelsene (se ved og i notene 26 og 43).
 - 4 Eng, *Rettsfilosofi*, s. 351–52, 384–86.

at Ibsen synes å ha et sterkt forenklet, kanskje feilaktig syn på innholdet av positiv rett (avsnitt 2). De gir også grunnlag for å spørre om Ibsen kan være påvirket av en misforstått overlevering av Kants syn (avsnitt 4).

Før vi går inn i drøftelsene, kan det være grunn til noen ord om hvorfor temaet har interesse, noe som også kan bidra til å sette artikkelen i kontekst. To faktorer er her særlig relevante.

For det første er forfatterskapene til Ibsen og Kant blant dem med størst betydning for vår selvforståelse. Jeg vil argumentere for dette ut fra forfatterskapenes innhold, men for formålet her er det tilstrekkelig å vise til at begge forfatterskapene er sentrale i aktuell forskning og samfunnsdebatt.

For det andre er Ibsen og Kant begge det jeg vil kalle rettslige og juridiske forfattere, i den forstand at de systematisk trekker på elementer fra retten og jusen. Én form de begge benytter, er rettssaken som forutsatt metafor for helheten av deres respektive prosjekter. I Kants filosofi er rettssaken en struktur for fornuftens refleksjon over seg selv, hvor fornuften i siste instans er domstol, og hvor vi i et begrunnelsesperspektiv må skille mellom spørsmål om våre ideers faktiske opphav (*quid facti*) og spørsmålet om deres «rettmessighet» (*quid juris*). I Ibsens skuespill er rettssakens form dels et strukturerende element i det enkelte stykke, dels i den innadvendte siste etappe i hans forfatterskap, hvor han etterprøver «rettmessigheten» av en bestemt måte å leve på. I forhold til begge forfattere må «rettmessighet» forstås metaforisk, ikke som overensstemmende med landets positive rett, men som overensstemmende med kriterier av annen art.⁵

Når det gjelder rett og jus, ikke som forutsatte strukturerende elementer, men som direkte temaer, er også dette sentralt hos Kant, derimot i mindre grad hos Ibsen. Selv når vi tar hensyn til den forskjell i muligheten for slike drøftelser som ligger i forskjellen i sjangre – filosofi versus diktning – så er det klart at Ibsen nødig gikk inn i diskusjon av politikk, filosofi, jus og andre faglige temaer.⁶

Min overordnede tese er at rettsmetaforenes rolle i Kant og Ibsen ikke er tilfeldig, og at den faktiske bruk av slike metaforer i deres arbeider indikerer at metaforene har en systematisk betydning. Dermed ledes vi videre, fra rettens og jusens rolle i samfunnet, til deres rolle i tenkningen: De rettslige og juridiske tankestrukturer – på

5 Om rettslige og juridiske metaforer i Kant, se Eng, *Rettsfilosofi*, s. 386–94; om distinksjonen *quid facti–quid juris*, se samme sted. Om Ibsens etterprøving av «rettmessigheten» av en bestemt måte å leve på, se ved og i note 3 ovenfor.

6 Om Kants rettsfilosofi, dvs. hans drøftelse av retten som emne, se Eng, *Rettsfilosofi*, s. 346–436, 460–85. Om Ibsens tilbakeholdenhet vedrørende bl.a. rett og jus som emne, se enkelte merknader i avsnittene 2.3 og 2.4.3 nedenfor.

et visst abstraksjonsnivå – representerer grunnleggende strukturer i tanken selv, uavhengig av tankens innhold, fordi tenkning leder til begrunnelseskrav, og fordi det er et fellesskap mellom begrunnelsers form og de rettslige og juridiske formelementer.

Artikkelen er også et ledd i begrunnelsen av denne overordnede tesen. I det følgende kommer jeg imidlertid ikke mer inn på tesen, og artikkelen kan leses uavhengig av den.

2 Ibsens oppfatning av positiv rett som indifferent til handlingsmotivasjonen

2.1 ET DUKKEHJEM OG JOHN GABRIEL BORKMAN

I to av sine dramaer lar Ibsen sin hovedperson bli møtt med den oppfatning at retten stiller seg indifferent overfor ellers prisverdige handlingsmotiver.

I *Et dukkehjem* (1879) blir Nora konfrontert med at hun har forfalsket sin fars underskrift på et gjeldsbrev. Faren stod oppført som kausjonist på gjeldsbrevet og hans underskrift var en betingelse for å få lånet. Nora tok opp lånet for å finansiere en utenlandsreise for hennes mann og henne selv, slik at mannens helse skulle kunne reddes etter en alvorlig sykdom. Det er kreditor, sakfører Krogstad, som foreholder Nora hennes falskneri.

Krogstad. Deres fader døde den 29. September. Men se her. Her har Deres fader dateret sin underskrift den 2. Oktober. Er det ikke besynderligt, frue?

Nora. (tier).

Krogstad. Kan De forklare mig det?

Nora. (tier fremdeles).

Krogstad. Påfaldende er det også, at ordene 2. Oktober og året ikke er skrevet med Deres faders håndskrift, men med en håndskrift, som jeg synes jeg skulde kende. Nå, det lar sig jo forklare; Deres fader kan have glemt at datere sin underskrift, og så har en eller anden gjort det på måfå her, forinden man endnu vidste om dødsfaldet. Der er ikke noget ondt i det. Det er navnets underskrift, det kommer an på. Og *den* er jo ægte, fru Helmer? Det er jo virkelig Deres fader, som selv har skrevet sit navn her?

Nora (efter en kort taushed, kaster hovedet tilbage og ser trodsigt på ham). Nej, det er

ikke. Det er *mig*, som har skrevet pappas navn.

Krogstad. Hør, frue, – ved De vel, at dette er en farlig tilståelse?

Nora. Hvorfor det? De skal snart få Deres penge.

Krogstad. Må jeg gøre Dem et spørgsmål, – hvorfor sendte De ikke papiret til Deres fader?

Nora. Det var umuligt. Pappa lå jo syg. Hvis jeg skulde have bedt om hans underskrift, så måtte jeg også sagt ham, hvad pengene skulde bruges til. Men jeg kunde jo ikke sige ham, så syg som han var, at min mands liv stod i fare. Det var jo umuligt.

Krogstad. Så havde det været bedre for Dem, om De havde opgivet den udenlandsrejse.

Nora. Nej, det var umuligt. Den rejse skulde jo redde min mands liv. Den kunde jeg ikke opgive.

Krogstad. Men tænkte De da ikke på, at det var et bedrageri imod mig –?

Nora. Det kunde jeg aldeles ikke tage noget hensyn til. Jeg brød mig slet ikke om Dem. Jeg kunde ikke udstå Dem for alle de kolde vanskeligheder, De gjorde, skønt De vidste, hvor farligt det stod til med min mand.

Krogstad. Fru Helmer, De har åbenbart ikke nogen klar forestilling om, hvad det egentlig er for noget, De har gjort Dem skyldig i. Men jeg kan fortælle Dem, at det var hverken noget mere eller noget værre, det, jeg engang begik, og som ødelagde hele min borgerlige stilling.

Nora. De? Vil De bilde mig ind, at De skulde have foretaget Dem noget modigt for at redde Deres hustrus liv?

Krogstad. Lovene spørger ikke om bevæggrunde.

Nora. Da må det være nogen meget dårlige love.

Krogstad. Dårlige eller ikke, – fremlægger jeg dette papir i retten, så blir De dømt efter lovene.

Nora. Det tror jeg aldeles ikke. En datter skulde ikke have ret til at skåne sin

gamle dødssyge fader for ængstelser og bekymringer? Skulde ikke en hustru have ret til at redde sin mands liv? Jeg kender ikke lovene så nøje; men jeg er viss på, at der må stå etsteds i dem, at sådant er tilladt. Og det véd ikke De besked om, De, som er sagfører? De må være en dårlig jurist, herr Krogstad.⁷

I *John Gabriel Borkman* (1896) tas temaet opp igjen, om enn Ibsen ikke setter det like sentralt i oppbyggingen av stykket. Som banksjef hadde Borkman forgrepet seg på midler banken ivaretok for sine klienter, og ble straffedømt for dette. Selv ser han det slik at han stod i allmennvellets tjeneste, ved å forsøke å realisere sine vyer for samfunnet. Etter å ha sonet sin dom, bor han alene i annen etasje i en herskabelig bolig eiet av søsteren til hans hustru, og har ingen kontakt med hustruen som bor i første etasje. En gang iblant får han besøk av Vilhelm Foldal, en mann som forsøker å skrive et sørgespill. I et gjensidig narrespill søker Borkman støtte hos Foldal for sin drøm om oppreisning, mens Foldal søker Borkmans støtte for sin diktergjerning. I en replikkveksling med beklagelser over kvinnens uutgrunnelige veier kan ikke Borkman skjule sitt nedlatende syn på Foldal, replikkvekslingen blir kald og ubarmhjertig, og Ibsen leder den i samme retning som i *Et dukkehjem*, mot lovens hardhet, forstått som indifferens overfor de subjektivt opplevde høyverdige motiver.

Borkman (harmfuld). Å, de kvinder! De fordærver og forvansker livet for os! Forkvakler hele vor skæbne, – hele vor seiersgang.

Foldal. Ikke alle, du!

Borkman. Så? Nævn mig nogen eneste en, som duer da!

Foldal. Nej, det er sagen. De få, jeg kender, de duer ikke.

Borkman (blæser hånligt). Ja, hvad nytter det så! At der er slige kvinder til, – når en ikke kender dem!

Foldal (varmt). Jo, John Gabriel, det nytter alligevel. Det er så lykkeligt og så vel-signet at tænke på, at ude, rundt om os, langt borte, – *der* findes dog den sande kvinde.

Borkman (flytter sig utålmodig i sofaen). Å lad bare være med den digtersnak!

7 HU, bind VIII, s. 302–03.

Foldal (sér dybt krænket på ham). Kalder du min helligste tro for digtersnak?

Borkman (hårdt). Ja, jeg gør! Det er dette her, som er skyld i, at du aldrig er kommen frem i verden. Hvis du vilde la' alt sligt noget fare, så kunde jeg endnu hjælpe dig på fode, – hjælpe dig i vejret.

Foldal (mens det koger indeni ham). Å det kan du jo ikke.

Borkman. Jeg kan, når jeg bare kommer til magten igen.

Foldal. Men det har visst forfærdelig lange udsigter.

Borkman (hæftig). Tror du kanske, at den tid aldrig kommer? Svar mig på det!

Foldal. Jeg véd ikke, hvad jeg skal svare dig.

Borkman (rejser sig, kold og fornem, med en håndbevægelse mod døren). Så har jeg ikke længer nogen brug for dig.

Foldal (op fra stolen). Ikke brug –!

Borkman. Når du ikke tror at min skæbne vil vende sig –

Foldal. Men jeg kan da ikke tro imod al fornuft! – Oprejsning måtte du jo ha' –

Borkman. Videre! Videre!

Foldal. Vel har jeg ikke taget min examen; men så meget har jeg da læst i mine dage –

Borkman (hurtig). Umuligt, mener du?

Foldal. Der er ikke noget præjudikat for sligt.

Borkman. Behøves ikke for undtagelsesmennesker.

Foldal. Loven kender ikke den slags hensyn.⁸

8 HU, bind XIII, s. 78–79. I tillegg til denne replikkvekslingen mellom Borkman og Foldal, inneholder stykket også en annen dialog av interesse, mellom Borkman og hans hustru; se tredje akt innledningsvis (samme verk, s. 97), hvor fru Borkman sier: «Tilskyndelser frikender ingen. Indskydelser ikke heller.» Denne dialogen kan tjene som støttebelegg i enkelte sammenhenger i det følgende. Den er imidlertid perifer i forhold til dialogen mellom Borkman og Foldal. Når jeg henviser til stykket uten videre spesifikasjoner i det følgende, er det dialogen mellom Borkman og Foldal jeg sikter til.

2.2 GIR KROGSTAD OG FOLDAL UTTRYKK FOR ET FEILAKTIG SYN PÅ POSITIV RETT?

2.2.1 *Rettsstridsspørsmål; skyldsspørsmål; sanksjonsspørsmål*

I Krogstads munn er det en skarp og generell oppfatning som kommer til uttrykk: «*Lovene spør ikke om beveggrunner*». I Foldals utsagn er konteksten i større grad medbestemmende, men hovedbetydningen synes å være den samme. I begge tilfelle synes vi å stå overfor varianter av det syn at retten er indifferent til det subjektivt opplevde gode motiv, og mer generelt, til motivasjonen. Ut fra denne premissen om fellesskap i innhold, vil jeg i det følgende i en del tilfelle bruke sentensen *Lovene spør ikke om beveggrunner* som fellesuttrykk for både Krogstads og Foldals syn.

Er dette et feilaktig syn? Ovenfor har jeg brukt formuleringen «retten er indifferent til det gode motiv». Nå må vi gjøre et skille mellom tre spørsmål.

Det første spørsmålet kan vi kalle «*rettsstridsspørsmålet*». Med denne termen sikter jeg til spørsmålet om hvorvidt kombinasjonen av denne type handling, denne type handlingsutøver og denne type handlingssituasjon anses rettmessig eller rettsstridig. (For enkelhets skyld bruker jeg ordet «handling» som fellesnavn for handling og unnlatelse.)⁹

Det andre spørsmålet kan vi kalle «*skyldsspørsmålet*». Her forutsetter vi at kombinasjonen av denne type handling, denne type handlingsutøver og denne type handlingssituasjon anses rettsstridig. På denne bakgrunn spør vi om den handlende har evne til å pådra seg ansvar og skyld, og isåfall om vedkommende i det enkelte tilfelle kan tilskrives den skyld som eventuelt kreves for å kunne rammes av en sanksjon, dvs. om den handlende kan tilskrives slik uaktsomhet, forsett, overlegg, e.l., som eventuelt kreves. (Jeg bruker altså termen «skyldsspørsmålet» som fellesnavn for det som tradisjonelt kalles «tilregnelighetsspørsmål» og «skyldsspørsmål».)¹⁰

Det tredje spørsmålet kan vi kalle «*sanksjonsspørsmålet*». Her forutsetter vi for det første at kombinasjonen av denne type handling, denne type handlingsutøver og

9 Om handling, handlingsutøver og handlingssituasjon som elementer i en norm, se Eng, *Rettsfilosofi*, s. 41–42. For formålet her er det ikke nødvendig å ta standpunkt til om det er mulig å danne en *generell* teori om grensen mellom rettmessig og rettsstridig handling. Det er tilstrekkelig at begrepenes skissert i hovedteksten er begreper med klare *mønstertilfelle*, uten pretensjon om at klassifikasjonen er uttømmende i forhold til alle rettslig relevante handlinger.

10 Inndelingen i rettsstridsspørsmål og skyldsspørsmål i hovedteksten forutsetter at vi deler de rettslige kriterier som knytter seg til den handlende, i to hovedgrupper: kriterier under rettsstridsspørsmålet og kriterier under skyldsspørsmålet. I forhold til et drap, kan en soldat gå fri i kraft av kriteriene under rettsstridsspørsmålet, mens en drapsmann med en psykiatrisk lidelse kan gå fri i kraft av kriteriene under skyldsspørsmålet.

denne type handlingssituasjon anses rettsstridig, og for det andre at den eventuelt nødvendige skyld foreligger. På denne bakgrunn spør vi hvilken form for sanksjon som handlingen kaller på, og eventuelt hvilken grad av sanksjon, dersom en gradering er mulig. (For enkelthets skyld bruker jeg ordet «sanksjon» som fellesnavn for alle rettsvirkninger som vanligvis oppfattes negativt av den som rettsvirkningen rammer. Eksempler er straff i formell forstand; avskjedigelse i arbeidsforhold, og mer generelt, heving i kontraktsforhold; gebyrer, f.eks. ved forsinket betaling, feilparkering, manglende billett eller for lite betalt skatt; avskjæring av en ytelse adressaten ellers ville ha mottatt, f.eks. avskjæring ved prisavslag; o.l.)

Vi kan da først konstatere at i forhold til *sanksjonsspørsmålet* er det uriktig at retten er indifferent til det gode motiv. Selv om det ikke eksisterer noen generell regel om at subjektivt opplevde høyverdige motiver leder til mildere sanksjon, så er det påstått høyverdige motiv ofte et relevant hensyn ved sanksjonsutmålingen.¹¹ Klarest er dette hvor det subjektivt opplevde høyverdige motiv faller sammen med «den allminnelige rettsfølelse». Men også ellers kan det faktum at en person handler ut fra et subjektivt opplevd høyverdig motiv, ses som en formildende omstendighet.

Ser vi på *skyldspørsmålet* er det klart at den subjektive side er relevant; det ligger i spørsmålets definisjon. Det er relevant om den handlende oppfyller vilkårene for å pådra seg ansvar og skyld overhodet (tilregnelighet). Videre, gitt dette, så er det dels relevant hva den handlende visste om faktiske forhold; dels kan det være relevant hva den handlende visste om rettslige forhold (subjektive rettigheter eller rettsregler); og dels kan det være relevant hva som var motivene for handlingen, herunder om negative konsekvenser for andre var tilsiktet eller ble opplevd som et nødvendig onde.

Ved *rettsstridsspørsmålet* kan det ved første øyekast virke mer plausibelt å hevde «lovene spør ikke om beveggrunner». Men også her viser det seg at setningen ikke kan opprettholdes i sin generelle form. For det er en rekke rettsregler som stiller mer bestemte krav til motivasjonen. Et eksempel er forvaltningsrettens ulovfestede regler om formål, fritt skjønn, myndighetsmisbruk, og domstolenes prøvingsrett.¹² Et annet eksempel er lovreglene som bestemmer at en arbeidsgiver ved ansettelse ikke kan legge vekt på søkeres seksuelle orientering, hvordan de stiller seg til politiske

11 Et unntak er kontraktsforhold hvor den annen kontraktspart ikke er noe å bebreide. Et annet unntak er saker vedrørende statens og befolkningens sikkerhet; landsforrædere og terrorister blir ikke mildere bedømt selv om de for sin egen del er overbevist om at de har rett.

12 Et vesentlig bidrag til forståelsen av disse reglene er Erik Boes arbeider. I sammenhengen her er det grunn til å framheve hans undersøkelser av hvorvidt, og isåfall på hvilke måter, forvaltningens overveielser av skjønnsskarakter kan forstås uavhengig av lærene om myndighetsmisbruk og domstolenes prøvingsrett. Se referansene i note 1 ovenfor.

spørsmål, eller om de er medlem av arbeidstakerorganisasjoner (arbeidsmiljøloven § 13-4). Ved de reglene jeg her sikter til, er det altså slik at *selve gjerningsbeskrivelsen* representerer former for motivasjon.¹³

2.2.2 Relatering til et rettssystem

Positiv rett er alltid positiv rett *i* det ene eller andre bestemte rettssystem. Kan den generelle setning vi har tillagt Ibsen, om rettens indifferens til handlingsmotivasjonen, tenkes å fare bedre hvis vi forholder den til et annet rettssystem enn det norske, og hvilket skulle isåfall være relevant?

Etter gjennombruddet med *Brand* i 1866 begynte Ibsen å se seg selv som en skandinavisk forfatter. Særlig var Danmark viktig; der satt forleggeren hans, Fredrik Hegel, og flere innflytelsesrike kritikere, bl.a. Georg Brandes og Clemens Petersen.¹⁴ Imidlertid, når det gjelder forholdet mellom rett og handlingsmotivasjon, var det, og er det, ingen vesentlige forskjeller mellom de skandinaviske land i forhold til de spørsmål Krogstad og Foldal kan leses som å uttale seg om: se ovenfor om rettsstrids-spørsmål, skyldspørsmål, og sanksjonsspørsmål. Og så vidt jeg har kunnet bringe på det rene, er det heller ingen vesentlige forskjeller mellom skandinavisk rett på den ene side og tysk eller engelsk rett på den annen. Enda mer generelt: Allerede ut fra den kortfattede analysen ovenfor vil jeg hevde at det er usannsynlig at vi vil kunne finne *noe* utviklet rettssystem hvor sanksjonsspørsmål, skyldspørsmål, eller rettsstridsspørsmål er regulert på måter som svarer til Krogstads og Foldals uttalelser.

På denne bakgrunn snakker jeg om «positiv rett» uten videre spesifisering, og underforstår at det dreier seg om den positivrettslige virkelighet i Norge og Skandinavia.

2.2.3 Generaliseringsnivå

Bygger vår spørsmålsstilling på en uberettiget generalisering? Vil vi ikke på Ibsens vegne kunne replisere at Krogstads og Foldals uttalelser knytter seg til spesifikke rettsbrudd, og ikke kan leses som generelle uttalelser om rett og handlingsmotivasjon?

Av flere grunner er ikke denne innvendingen treffende. For det første gjør Ibsen bruk av varianter av samme påstand i to forskjellige stykker, som dels er skrevet med

13 I mange sammenhenger snakker jurister om «objektivt gjerningsinnhold» i kontrast til «subjektive» elementer (det jeg her har kalt «skyldspørsmålet»). Som problemanalysen viser, kan dette være misvisende språkbruk i sammenhengen her, hvor poenget er at gjerningsinnholdet selv kan bestå i noe subjektivt, nemlig former for motivasjon.

14 Om Petersen og hans betydning for Ibsen, se de Figueiredo, *Henrik Ibsen. Mennesket*, s. 303, 305–06, 344–46.

sytten års mellomrom, dels stammer fra to faser i forfatterskapet som kunstnerisk sett er svært forskjellige.¹⁵

Videre knytter uttalelsene seg til ulikeartede rettsstridige handlinger. Noras handling er et rettsbrudd mot Krogstad, og består i forfalskning av underskrift. Borkmans rettsbrudd er ikke like klart angitt.¹⁶ Det synes bl.a. å bestå i underslag i forhold til innskyterne og andre kunder; brudd på banklovgivningen i forhold til det offentlige; og brudd på arbeidskontrakten i forhold til banken. Rettsbruddet har altså bl.a. formuerettslige, offentligrettslige, og arbeidsrettslige aspekter – i tillegg til det strafferettslige, som står i sentrum i stykket.¹⁷

- 15 Mens *Et dukkehjem* ligger i rekken av Ibsens realistiske samtidsdramaer, tilhører *Borkman* den innadventde siste etappe, som innledes med *Byggmester Solness*: psykologiske og symbolske dramaer, hvor Ibsen også trekker inn sitt eget liv, og hvor kategoriene «person» og «frihet» som orienteringspunkter har skiftet betydning fra det sosiale og politiske til det eksistensielle.
- 16 Koht snakker om «svik og fals», se *Henrik Ibsen. Eit diktarliv*, bind 2, s. 270; Meyer og de Figueiredo, om «underslag», se henholdsvis *Henrik Ibsen. The Top of a Cold Mountain*, s. 266 («embezzle») og *Henrik Ibsen. Masken*, s. 470; Engelstad om å «stjele verdipapirer», se «Henrik Ibsen som maktutreder», s. 293. For juridisk mer ubestemte karakteristikk, se f.eks. Haakonsen, *Henrik Ibsens realisme*, s. 199 («[Borkman] 'lånte' i all hemmelighet bankinnskytternes penger», «[å] legge de lånte penger tilbake»); Ferguson, *Henrik Ibsen. Mellom evne og higen*, s. 423, 425 («spekulasjon», «ulovlig bruk av pengene som var skutt inn i banken»); Aarseth, *Ibsens samtidskuespill*, s. 311–13 («ulovlig disponering av innskytternes penger», «ulovlige transaksjoner»); Ystad, *Ord og arv*, s. 214 («ville spekulasjoner»).
- 17 På et avgjørende punkt i stykket kommer også formueretten i sentrum. Det gjelder premissen om at Borkman beskyttet formuen til sin svigerinne. En nødvendig forutsetning for denne premissen er at banken er i fysisk besittelse av formuesgjenstander som er individuerbare og som er undergitt klientenes subjektive rettigheter, f.eks. bestemte kontantmidler, smykker, kunstgjenstander, eller andre formuesgjenstander som banken rent faktisk kunne ta hånd om. Vedrørende alternativet «bestemte kontantmidler», kan det være grunn til å nevne at gullstandarden gjaldt i Norge fra 1874 (pengelovene av 1873 og 1875) til 1914 (lovgivning etter utbruddet av 1. verdenskrig). I usikre tider ga det derfor god mening å legge mynter med bestemt metallinnhold, og sedler som i kraft av gullstandardregimet ga krav på slike mynter, i en bankboks; de ville da være beskyttet mot bankens kreditorer i tilfelle en bankkonkurs, i kontrast til ordinære innskudd, som i prinsippet bare ville kunne meldes som vanlige krav i konkursboet. I forskjellige replikker gjennom stykkets to første akter snakkes om «papirer», «verdipapirer», og «aksjebreve og obligasjoner», og i dialogen med Foldal sier Borkman: «Hadde jeg bare fått åtte dages frist til å områ meg. Alle deposita skulle da være innløst. Alle de verdier som jeg med modig hånd hadde gjort bruk av, de skulle da igjen ha ligget på sin plass, som før.» På denne bakgrunn er det dels mulig at Borkman håndpantsette formuesgjenstander i annen form enn penger som sikkerhet for lån (smnl. annen setning i sitatet, hvor «deposita» neppe sikter til klientenes relasjon til banken, men til Borkmans bruk av gjenstandene), dels er det mulig at han brukte penger direkte. Avhengig av i hvilken grad klientene hadde adgang til midlene og bankens adgang var innskrenket (bankboks, nøkler, o.l.), kan Borkman også være skyldig i tyveri. I stykket virker han sikker på at klientene ikke ville ha oppdaget noe, en premiss

Over disse tidsmessig adskilte og juridisk-innholdsmessig ulikeartede saksforhold knytter så Ibsen uttalelser som etter sitt innhold er *generelle og sammenfallende*. Krogstad sier *ikke* «straffeloven spør ikke om beveggrunner ved falsk underskrift»; han sier «lovene spør ikke om beveggrunner». Foldal sier *ikke* «det er ikke noe prejudikat for slikt ved underslag, brudd på banklovgivningen, eller mislighold av arbeidskontrakt»; han sier «det er ikke noe prejudikat for slikt» og «loven kjenner ikke den slags hensyn».

De hensynene knyttet til teksten, handlingsgangen og dramaene som jeg nå har nevnt, taler for å forstå Krogstads og Foldals uttalelser som generelle uttalelser om rett og handlingsmotivasjon. Som vi skal se, leder denne tolkingen oss videre til interessante problemstillinger, bl.a. til spørsmålet om hva som kan ha ledet Ibsen til å sette et slikt syn på forholdet mellom rett og handlingsmotivasjon sentralt i sine dramaer (avsnittene 2.4 jf. 3–5). Jeg vil hevde at de mulige kilder vi skal se på, har en potensiell påvirkningskraft i forhold til Ibsen, og at de i denne egenskap bidrar til å gi ytterligere belegg for den generelle tolkingen.

2.3 GIR KROGSTAD OG FOLDAL UTTRYKK FOR IBSENS EGEN OPPFATNING?

Kan Ibsen tillegges den oppfatning om rettens indifferens til motivasjonen som kommer til uttrykk gjennom Krogstad og Foldal? I utgangspunktet er det jo ingen grunn til å tillegge en forfatter de oppfatninger som hevdes av hans rollefigurer. I dette tilfellet er det imidlertid annerledes.

Igen, som ved drøftelsen av hvorvidt vår spørsmålsstilling bygger på en uberettiget generalisering (avsnitt 2.2.3 ovenfor), så er det relevant å peke på at oppfatningen hevdes med sytten års mellomrom og i stykker fra kunstnerisk sett to forskjellige faser.

For det andre har oppfatningen preg av en faktisk opplysning. Dels fordi den i begge tilfelle hevdes av fagfolk; Krogstad er jurist, og Foldal har studert jus.¹⁸ Og dels fordi Ibsen i begge tilfelle bygger opp en spenning mellom, på den ene side, Noras og Borkmans selvoppfatninger, og på den annen side, samfunnet og retten. Hvis rettens indifferens til motivasjonen kun var en mening som likesåvel kunne være usann som sann, så ville den dramatiske spenning falle bort (avsnitt 2.4.2 nedenfor). Ibsen

som kan virke litt pussig, siden klientene uansett måtte kunne be om adgang, og siden det fysiske fraværet av gjenstandene må ha vart en viss tid.

18 Det sies ikke uttrykkelig at Foldals avbrutte studium var det juridiske, men det er rimelig å anta ut fra sammenhengen, jf. hans referanser til «prejudikat» og «loven» og hans underforståtte henvisning til at dette var emner i det avbrutte studiet.

forutsetter at leseren følger Krogstad og Foldal i deres syn på retten, og det kan han neppe gjøre uten selv å tro at det er slik.

Av disse grunner bygger jeg på at det er Ibsens egen oppfatning som her kommer til uttrykk. Med en juridisk metafor kan vi si at oppfatningen representerer et prejudisielt standpunkt til innholdet av positiv rett vedrørende forholdet mellom rett og handlingsmotivasjon.

Det er grunn til å understreke at oppfatningen vedrører et erfaringsfaktum, innholdet av positiv rett. Den berører ikke vår tolking og vurdering av avgiverne, Krogstad og Foldal; de opptrer i denne sammenheng som formidlere av den faktiske informasjon, ikke som tilhengere av en idé. Å tillegge Ibsen den samme oppfatning, innebærer derfor ikke i seg selv en tolking av hans arbeider i spennet mellom normativt budskap (allmennpolitisk, rettspolitisk, moralsk, eller av annen art), filosofisk budskap, og kartlegging av menneskesinnet.

2.4 PÅVIRKNINGSSPØRSMÅLET – DETS INNHOLD OG BAKGRUNN

2.4.1 Innledning

Vi har sett at i to av Ibsens sentrale stykker hevdes en generell antakelse (avsnitt 2.2.3) vedrørende innholdet av positiv rett i Norge og Skandinavia (avsnitt 2.2.2) som er så enkel at den i realiteten blir feil (avsnitt 2.2.1), og jeg har argumentert for at antakelsen representerer Ibsens egen oppfatning (avsnitt 2.3).

Allerede det forhold at det er Henrik Ibsen som er den direkte opphavsmann til *Lovene spør ikke om beveggrunner*, er egnet til å vekke interesse for setningens opprinnelse: Hva har ledet Norges største dikter og en av verdens mest spilte dramatikere til å velge og fastholde som premiss i sine stykker, en påstand som er så enkel at den i realiteten er feil?

Dette er imidlertid ikke tilstrekkelig til å begrunne at vi gir oppmerksomhet til premissen *Lovene spør ikke om beveggrunner*. For Ibsens stykker inneholder mange typer faktapremisser, og betydningen av en feil i en premiss varierer med betydningen av premissen selv. Alle feil er ikke like interessante. Jeg skal imidlertid argumentere for at denne premissen er betydningsfull i stykkene (avsnitt 2.4.2).

Ved siden av identiteten til setningens direkte opphavsmann og setningens betydning i hans dramaer, er det en tredje grunn til nysgjerrighet om opprinnelsen til *Lovene spør ikke om beveggrunner*, nemlig identiteten til en mulig påvirkningskilde. Ble Ibsen påvirket av Kant? Denne mulige påvirkningslinjen får ytterligere interesse ved at påvirkningen kan ha funnet sted via Henriks sønn, Sigurd Ibsen. (avsnittene 2.4.3 jf. 3–4).

2.4.2 Vår forståelse av rollekarakterer og dramaoppbygning

All kunst er representasjon; for dramaets del kan vi se scenen som et bilde. I dette perspektivet er alle elementer i et drama faktorer i den dramatiske funksjon, dvs. i den *nødvendighet* vi ser i stykkets framdrift henimot dramaets slutt og den samlede dramatiske virkning.¹⁹

I forhold til Ibsens dramaer kan vi ikke unngå å skille mellom to typer faktapremisser: de som har og de som ikke har betydning for vår forståelse av rollekarakterene.²⁰ At retten er mer imøtekommende mot de subjektivt opplevde høyverdige formål enn det Krogstad og Foldal hevder, vil kunne ramme vår forståelse av rollekarakterene Nora Helmer og John Gabriel Borkman – og dermed vår forståelse av de to dramaenes psykologiske spenninger og idéstruktur. Det vil føre for langt her å gå inn på mangfoldet av muligheter i dette henseende. La meg istedet skissere en kontrast for å illustrere den tese at Ibsens premiss om forholdet mellom rett og handlingsmotivasjon refererer til en faktatype av en særegen og betydningsfull art.

I *Vildanden* er scenebeskrivelsene vedrørende den innbyrdes plasseringen av rommene i det Ekdalske hjem slik at bygningen sett utenfra ville anta «opsiktsvækkende former».²¹ Dette har ingen betydning for vår forståelse av Hjalmar, Gina eller gamle Ekdal; av de deklamerende naboer; eller av stykkets sentrum, Hedvig Ekdal.

Annerledes hvis Noras og Torvalds kangel og Noras avmarsjering, eller Borkmans selvvalgte offer-rolle og eksil, bygger på misforståelser av positiv rett om forholdet mellom handlingsmotivasjon og rett. Hvis et enkelt brev fra en jurist på Noras vegne til Krogstad ville lagt hans anklager døde, eller svekket dem sterkt, under henvisning til at Nora reddet en persons liv, eller hvis Borkman kunne fått sterkt redusert straff under henvisning til at han aldri beriket seg selv, men kun tenkte på arbeidsplasser, vanlige folk, og allmennvellet – så treffer det vår forståelse av karakterene og dermed stykkenes konfliktstoff, dvs. det som styrer vår oppfatning av stykkenes oppbygning og framdrift. I dette ser vi noe allment: Vår *juridiske* forståelse av påståtte rettsbrudd

19 En funksjon i matematisk forstand er en regel. I vår sammenheng vil jeg unngå ord som «regel» og «lov(messighet)», med deres implikasjoner om streng nødvendighet. Jeg bruker formuleringen «den nødvendighet vi ser», dels for å beholde tanken om noe allment (jf. «nødvendighet»), dels for å markere at kilden til det allmenne er oss selv som handlende vesener, dvs. vesener med frihet og tilhørende evne til ansvar og skyld (jf. «vi ser»). En nødvendighet vi ikke kan bringes til å se ut fra oss selv, er ingen del av den dramatiske funksjon.

20 Vi kan nok tenke oss et drama uten personroller, kun med scenebildet; vi setter oss ned, ser på scenebildet i *n* akter, og går. Imidlertid, dels er dette et grensetilfelle, dels er det uansett irrelevant i vår sammenheng siden rollekarakterene er av overordnet betydning i Ibsens dramatiske ligning.

21 Zapffe, *Indføring i litterær Dramaturgi*, s. 206–07.

influerer på vår *moralske* forståelse, som igjen styrer vår forståelse av *rollekarakterer og dramaforløp*.²²

Ovenfor karakteriserte jeg dramaets scene som et bilde. Flere førende dramateoretikere ser den som en illusjon, i kontrast til enhver form for realisme, naturalisme, e.l.²³ Tanken om dramaets scene som illusjon kan være fruktbar som en teoretisk hypotese om store grupper av dramaer, men neppe som nødvendig betingelse i en definisjon av «dramaet» og «det dramatiske».²⁴ En slik definisjon vil tvinge til en todeling av dramaets elementer i de som hører til det «egentlige» drama, og de som viser til erfaringsfenomener utenfor scenen, herunder til det særegne fenomen som positiv rett utgjør. Premissen *Lovene spør ikke om beveggrunner* er imidlertid en integrert del av vår forståelse av rollekarakterer og dramaforløp i *Et dukkehjem* og *John Gabriel Borkman*. Det gir ikke øket innsikt å se premissen som et appendiks til det «egentlige» drama.

En definitorisk gjennomføring av illusjonssynspunktet kan ikke forsvares ved å hevde at alle elementer i det ibsenske drama tilhører rommet for dikterisk frihet. Dialogene mellom Krogstad og Nora og mellom Foldal og Borkman forutsetter at de rettslige sentralpremisser har dekning i en sosial virkelighet utenfor scenen. Ellers ville stykkene miste sin relevans for oss; se ovenfor om de interne sammenhenger mellom jus, moral, rollekarakterer og dramaenes oppbygning.

Man kunne tenke seg å innvende at *Et dukkehjem* og *John Gabriel Borkman* har fungert utmerket, og at dette indikerer at også rettslige premisser er undergitt dikte-

22 Mens forholdet mellom karakter og rettsbrudd synes enkelt i Noras tilfelle, er dette annerledes for Borkmans vedkommende. Et nødvendig forberedende steg består i klargjøring av den rent juridiske rubrering, så langt Ibsens tekst gjør det mulig (avsnitt 2.2.3 ovenfor). Derneft, spillerommet som Ibsens tekst gir, både i den juridiske og moralske rubrering, tillater ingen enkel slutning til Borkmans karakter. For forskjellige forståelser, se Koht, *Henrik Ibsen. Eit diktarliv*, bind 2, s. 269–72; Johnston, *Text and Supertext in Ibsen's Drama*, s. 252–53, 256–63, 268, 272, 274; Ferguson, *Henrik Ibsen. Mellom evne og bigen*, s. 422–26; Aarseth, *Ibsens samtidsskuespill*, s. 332; Kittang, *Ibsens heroisme*, s. 293–94, 300 flg.; de Figueiredo, *Henrik Ibsen. Masken*, s. 470–71, 472–79; Ystad, *Ord og arv*, s. 224–25.

23 Se f.eks. Aarseth, *Ibsens samtidsskuespill*, s. 43 jf. 29–30, 75–78, 256. Aarseth bemerker (s. 43): «Teatrets prinsipp er ikke likhet med livet utenfor scenen, men illusjon», og siterer deretter med tilslutning Evreinoff, *The Theatre in Life*, s. 27 (uthevinger utelatt): «It is not the naturalness, but the convincingness, of things seen on the stage that gives birth to theatrical illusions. Hence, it is not the subject itself that must be shown in the theatre, but a picture of this subject, not the action itself, but the representation of the action.» – Spørsmålet er hvorvidt synspunktene om representasjon og bilde kan radikaliseres til et altomfattende illusjonssynspunkt som «teatrets prinsipp». Temaet i hovedteksten her er også et innspill i en slik diskusjon.

24 Om definisjoner, se Eng, *Ulenighetsanalyse*, s. 55–266, og om betingelsesdefinisjoner, se samme verk, s. 226–35.

risk frihet i forhold til Ibsens dramaer. Dette vil imidlertid være å forveksle planet for teoretiske synspunkter og planet for varierende og i den forstand tilfeldige erfaringsfakta.

I sistnevnte henseende kan vi konstatere at Ibsen ikke risikerer mye ved å sette *Lovene spør ikke om beveggrunner* som rettslig premiss. Én grunn er at publikum generelt ikke har klare forestillinger om rettens innhold. En annen grunn er at mange mer løst tenker at motiver er etikkens domene, mens retten tar seg av handlingenes ytre side, dvs. handlingene i den grad de influerer på andres interesser. Dermed framstår Krogstads og Foldals utsagn som tilstrekkelig plausible til at vi følger med videre inn i stykkene på deres premisser.

Sammenfatningsvis for drøftelsen i innneværende avsnitt vil jeg hevde at Ibsens bruk av premissen *Lovene spør ikke om beveggrunner* er av interesse av iallefall to grunner: Premissen har betydning for vår forståelse av rollekarakterer og dramaoppbygning, og premissen danner en grense for et illusjonssynspunkt på hans samtidsdramaer.

2.4.3 Ibsen og Kant

Er Ibsen i dannelsen av sitt syn på forholdet mellom handlingsmotivasjon og rettens regler blitt påvirket av Kant? Muligheten er der, og av flere grunner fortjener den å bli avgrenset som et reelt spørsmål og å bli drøftet.

For det første, blant mange aspekter ved påvirkningsspørsmål kan vi gjøre følgende skille. På den ene side kan vi påvirkes i bevissthet om identiteten til den som påvirker oss. I dette henseende vil vårt spørsmål være hvorvidt Ibsen faktisk har lest eller blitt informert om Kants syn *som* Kants syn og blitt påvirket av dette. La oss kalle dette «bevisst resepsjon». På den annen side kan vi påvirkes indirekte via tidens forståelsesformer. I dette henseende vil vårt spørsmål være om vi kan etterspore samme idé på forskjellige felt, helt uavhengig av mellom hvem en bevisst resepsjon har foregått.²⁵ La oss kalle dette «sammenfallsresepsjon». Her kan vi drøfte muligheten av sammenfall mellom Ibsen og filosofi, og mer spesifikt, sammenfall med en bestemt Kant-fortolkning vedrørende rett og handlingsmotivasjon – selv om vi eventuelt er skeptiske til et positivt svar på spørsmålet om bevisst resepsjon. Et sammenfall kan forøvrig i seg selv være et indisium på bevisst resepsjon.

For det andre, selv om Ibsen uttrykkelig og offentlig avgrenset sitt virke mot rollen som samfunnsreformatør og rollen som filosof, så vet vi at han var tildels dypt

25 For opplegg langs lignende skillelinjer, se f.eks. Kittang, *Ibsens heroisme*, s. 7–8, 20–22; de Figueiredo, *Henrik Ibsen. Masken*, s. 475; Cappelørn m.fl. (red.), *Kierkegaard, Ibsen og det moderne*, s. 12.

opptatt av enkelte mer spesifikke spørsmål.²⁶ I et slikt perspektiv vil det ha interesse å undersøke om en så spesifikk setning som *Lovene spør ikke om beveggrunner* kan ha vært influert av Ibsens forståelse av filosofisk tenkning, noe som i tilfelle kan bidra til en nyansering av Ibsens egen avgrensning av sin rolle.

For det tredje er det, som vi skal se, en viss sammenheng mellom, på den ene side, rimeligheten av en hypotese om påvirkning fra Kant til Ibsen, og på den annen side, forholdet mellom Ibsen og hans sønn, Sigurd. Det har selvstendig interesse å undersøke hvilken betydning forholdet far-sønn kan ha hatt for Ibsens diktning.

På denne bakgrunn skal jeg sammenholde Ibsens syn på rett og handlingsmotivasjon med Kants syn.

Ved siden av grunnene jeg nå har nevnt, kan en slik sammenholding også gi teoretisk utbytte av mer avledet art. Sammenholdingen kan tjene til å stille i relieff, og dermed utdype forskjellene mellom to spørsmålsstillinger. I Ibsens tilfelle er spørsmålet hvorvidt en handling kan bli å betrakte som rettslig akseptabel, eller mindre klanderverdig, fordi den er foretatt ut fra et høyverdig motiv. I Kants tilfelle er spørsmålet hvorvidt en i alle rettslig relevante henseende akseptabel handling, kan bli å betrakte som urettmessig fordi det riktige motiv mangler.

Begge besvarer sitt spørsmål med et nei. Kant argumenterer direkte for sitt svar; Ibsen formidler sitt svar via Krogstad og Foldal.

Spørsmålsstillingene er ikke bare forskjellige etter sitt innhold, men også på den måte at de hører hjemme i to tankemessig forskjellige plan. Mens Ibsens spørsmål er et spørsmål om innholdet av positiv rett, så er Kants spørsmål et spørsmål om innholdet av en fornuftsbasert naturrett.

Avslutningsvis vedrørende spørsmålsstillingen og dens interesse skal jeg nevne et poeng som fordrer at vi foregriper litt. Hvis Ibsens syn på rett og handlingsmotivasjon er påvirket av Kant, så er det i tilfelle, skal jeg argumentere for, en misforstått overlevering av Kant som har virket inn. Dermed får vi en nøsting av misforståelser,

26 Om Ibsens avgrensning av sin egen rolle, se f.eks. Koht, *Henrik Ibsen. Eit diktarliv*, bind 2, s. 110, 206; Ferguson, *Henrik Ibsen. Mellom evne og higen*, s. 434–35. Om hans interesse for enkelte mer spesifikke filosofiske temaer, se Koht, samme verk, s. 52–63, 110, 121–22, 206, 234; de Figueiredo, *Henrik Ibsen. Mennesket*, s. 339–43; *Masken*, s. 123–27, 473–80. – Arbeidene vist til i denne og foregående note er, som det meste av Ibsen-litteraturen forøvrig, tilbakeholdne med å hevde bevisst resepsjon av filosofi for Ibsens del. Et unntak er Brian Johnston, som hevder at Ibsens siste tolv stykker (fra og med *Samfundets støtter*) i deres kronologiske rekkefølge svarer til hver sin suksessive del i Hegels analyse av bevissthetsformer i *Åndens fenomenologi*, og at stykkene er ment som en iscenesettelse av Hegels bok; se Johnston, *The Ibsen Cycle*, s. 1–2, 38–45 og gjennomgående; *Text and Supertext in Ibsen's Drama*, s. 10 og gjennomgående.

idet en feillesning av Kants syn på rett og handlingsmotivasjon influerer (utløser, forsterker, inspirerer, e.l.) Ibsen til en feilaktig gjengivelse av positiv rett om det samme forhold. Denne logiske struktur – nøsting av misforståelser – er det av interesse å få illustrert gjennom eksempler, for strukturen er vanlig, uten at dens forskjellige former er særlig vel analysert eller dokumentert.

La oss først se på Kants syn (avsnitt 3) og deretter drøfte om Ibsen kan ha bygget på en misforstått overlevering av Kant (avsnitt 4).

3 Kants oppfatning om det umulige i et rettslig krav om god vilje

Kant uttrykker seg enkelte steder slik at det *kunne* synes som om han mener at retten overhodet ikke kan regulere vår motivasjon.²⁷ Og han blir i en del tilfelle forstått på den måten, også i rettsfilosofisk litteratur og i Kant-litteraturen.²⁸

Et slikt synspunkt ville være i strid med retten slik den faktisk foreligger idag; se avsnitt 2 ovenfor om motivasjonens betydning i forskjellige henseende i gjeldende rett. Blant regler som gjør handlingsmotivasjonen relevant, er flere overlevert fra gammelt av og er fellesgods i mange rettssystemer; det gjelder bl.a. regler i straffetretten og erstatningsretten; og Kant var vel kjent med dem. Det synspunkt at retten overhodet ikke kan regulere vår motivasjon, ville derfor også være i strid med retten slik den faktisk forelå i Preussen på Kants tid.

På denne bakgrunn blir det lite rimelig å lese Kant slik at han skulle mene at retten *overhodet ikke* kan regulere vår motivasjon – det være seg ved direkte å påby eller forby bestemte former for motivasjon, eller ved på annen måte å knytte rettsvirkninger til motivasjon. Dertil kommer at et slikt synspunkt er unødvendig i hans rettsfilosofi. Hans hovedpoeng er ganske enkelt at retten, i motsetning til etikken, ikke kan stille krav om at vi handler riktig *fordi* det er riktig. Hvis forvaltningstjenestemannen unnlater å ta utenforliggende hensyn fordi han er redd for å bli oppdaget og straffet, så har han oppfylt rettens krav til en rettmessig handling. Men han har ikke oppfylt etikkens krav til en *etisk god* handling. Til en etisk god handling kreves dertil at forvaltningstjenestemannens unnlattelse av å ta utenforliggende hensyn, var motivert av selve det at dette er den riktige handling, altså ikke av frykten for konse-

27 Se f.eks. Kant, *Metaphysik der Sitten*, 6: 214, 219, 220, 229. Framstillingen i resten av innværende avsnitt bygger på Eng, *Rettsfilosofi*, s. 363–64, jf. 362–71.

28 Se f.eks. Hart, *The Concept of Law*, 1. utg. s. 168, jf. 252; 2. utg. s. 172–73, jf. 301; Cassirer, *Kant's Life and Thought*, s. 398; Pogge, «Is Kant's *Rechtslehre* a 'Comprehensive Liberalism'?, s. 139, 156; Uleman, «On Kant, Infanticide, and Finding Oneself in a State of Nature», s. 186.

kvensene. Etisk god handling krever at handlingen er foretatt ut fra *respekt* for mor-alloven (Det kategoriske imperativ); Kants etikk er i denne forstand en *sinnelagsetikk*.

Hvorfor kan ikke retten stille krav til sinnelaget i denne forstand? Man kunne tro at svaret var at et slikt krav ville være umulig å håndheve. Det er riktig nok, men treffer ikke det vesentlige i Kants perspektiv. Det vesentlige er at sinnelaget i denne forstand er uforenlig med drivkrefter utenfor individet. Sinnelagskravet er jo et krav om å handle riktig ut fra det at handlingen er riktig, i kontrast til å handle ut fra *andre motiver*. Den positive retten og dens sanksjoner er å regne som andre motiver. Dermed er det umulig å tenke seg en rettslig regulering av sinnelaget i denne forstand.

4 Har Ibsen bygget på en misforståelse av Kants syn på retten?

Vi har ovenfor sett på uttalelser i Ibsens senere dramaer om rettens indifferens til handlingsmotivasjonen i den rettslige bedømmelse av en handling. Jeg har argumentert for at uttalelsene gir uttrykk for en generell oppfatning vedrørende innholdet av positiv rett som er så enkel at den blir feil (avsnitt 2.2 ovenfor), og at uttalelsene gir uttrykk for Ibsens eget syn (avsnitt 2.3 ovenfor). Vi har videre sett at vi tilsynelatende kan finne et lignende syn hos Kant, men at likheten ved nærmere ettersyn forsvinner fordi Kants problemstilling er en annen, slik at han ikke rammes av argumentet om en enkelhet så sterk at den beløper seg til en feil (avsnitt 3 ovenfor).

Hva kan ha ledet Ibsen til å framstille retten så enkelt at det i realiteten framstår som en feil? Én mulig påvirkningslinje går fra en misforståelse av Kant. Jeg skal nevne to mulige kilder til formidling av en slik misforståelse.

Den første mulige kilden er Sigurd Ibsen, Henrik Ibsens eneste barn i ekteskapet med Suzannah Thoresen.²⁹ Sigurd ble født lille juleaften 1859, men allerede fire år gammel fulgte han foreldrene i noe som skulle bli 25 år i utlendighet for Sigurds del. Etter fire år i Italia (1864–68), med hjemmeundervisning av sønnen, flyttet familien til Dresden, hvor Sigurd gikk på skole i syv år (1868–75). Deretter flyttet de til München, hvor han tok studenteksamen i 1878. Etter studier i samfunnsøkonomi og jus, dels i München, dels i Roma, tok han juridikum i München i 1880, og ble tildelt en juridisk eksamensgrad ved universitetet i Roma to år senere, på grunnlag av en avhandling med tittelen *Overhuset i et representativt styresett*.³⁰

29 Om Sigurd Ibsen, se særlig Langslet, *Sønnen*; B. Ibsen, *De tre*; S. Ibsen, *Bak en gyllen fasade*.

30 Sigurd Ibsen, *La Camera Alta Nel Governo Rappresentativo*, Roma 1882. Avhandlingen er på 86 relativt små sider, inkludert fem sider med tittelblad, innholdsfortegnelse, m.v. I et brev til Bjørnson

Jeg har gått gjennom stoff om Sigurds italienske avhandling, søkt i avhandlingen etter forskjellige emner og forfatternavn, samt diskutert innholdet med italiensktalende. Avhandlingens drøftelser av tokammersystemer, og deres forhold til demokratiske (representative) styresett er i liten grad rettsdogmatiske. Drøftelsene viser en tverrfaglig interesse: De er dels historiske, dels komparative; dels rettspolitiske, dels allmennpolitiske; med elementer dels av statsvitenskap, dels av politisk filosofi. Jeg har ikke vært istand til å spore sikre tegn på innflytelse fra Kant i avhandlingen. Imidlertid, Sigurds oppvekst, utdanning og studier både i Italia og i Tyskland; hans tyske juridikum; hans interesse for prinsipper for stat, rett og samfunn – alt dette gjør det sannsynlig at Sigurd har hatt *noe* kjennskap til Kant, uansett hvor overfladisk kunnskapen måtte være og uansett om han ervervet den via egen lesning av Kant eller via andrehåndskilder.³¹

Legger vi til grunn at Sigurd Ibsen hadde slik kjennskap, så er neste spørsmål om

bruker Henrik Ibsen betegnelsen «juridisk doktorgrad» om avhandlingen, og slik omtales den også av Sigurds hustru – og dermed også av Sigurd selv, må vi anta; se Henriks brev sitert i B. Ibsen, *De tre*, s. 88, og videre samme verk, s. 85, 90. Såvidt jeg kan se, har senere litteratur overtatt denne rubrisering av avhandlingen uten selvstendig undersøkelse av rubriseringens holdbarhet; se f.eks. Koht, *Henrik Ibsen. Eit diktarliv*, bind 2, s. 150; Meyer, *Henrik Ibsen. The Top of a Cold Mountain*, s. 25; Ferguson, *Henrik Ibsen. Mellom evne og higen*, s. 296; Langslet, *Sønnen*, s. 56 jf. 54–55 (uklart s. 54 om «formelt sett»); de Figueiredo, *Henrik Ibsen. Masken*, s. 232, 253, 270. På tittelsiden er imidlertid avhandlingen betegnet «dissertazione di laurea», ikke «dissertazione di dottorato»: avhandlingen er en del av eksamen til den juridiske grad («laurea»); den er ikke en «doktorgrad» i dagens betydning av «dr. juris» (eller «ph.d i rettsvitenskap», som det heter ved Universitetet i Oslo for avhandlinger levert etter 1. november 2007). Under forfatterens navn, står «dottore in legge», men det svarer i denne sammenheng til den juridiske grad, ikke til den juridiske doktorgrad; alle som tar juridisk embedseksamen blir tildelt tittelen «dottore in legge». Selv om Sigurd Ibsen har en konsis form på høyt språklig nivå (se til illustrasjon hans norskspråklige arbeider nevnt i litteraturlisten), så er det klart av vi heller ikke reelt står overfor en doktorgrad, hverken etter kriteriene dengang eller idag. Avhandlingen svarer vel nærmest til det vi idag kaller «stor studentavhandling» (60 studiepoeng) ved Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo.

- 31 Formålet i innværende avsnitt 4 er begrenset til å peke på en *mulig* påvirkningslinje. En konklusjon vil kreve drøftelser utover rammene for denne artikkelen, på den ene side bl.a. av følgende argumenter *mot* at Sigurd hadde kjennskap til Kant: han drøfter ikke Kant ved navn; avhandlingen inneholder kun én referanse til tysk litteratur (Trendelenburg); Kants rettsfilosofi ble lite lest, også i Tyskland, i denne perioden; Sigurd bemerket selv, ca. tredivye år senere (1909), at hans «filosofiske og naturvidenskabelige utdanning har været mangelfuld, og de kundskaber, jeg behøver i disse strøg, må jeg fremdeles stræve med at tilegne mig» (S. Ibsen, *Bak en gylden fasade*, s. 225–26); kort tid deretter (1911) publiserte han essays som viste liten sans for Kants tankegang (S. Ibsen, *Menneskelig Kvintessens*, s. 116; Langslet, *Sønnen*, s. 377–82); og en konklusjon vil kreve, på den annen side, utdypende drøftelser av argumentene *for* Sigurds kjennskap til Kant, se hovedteksten ved innværende note og, videre, hans kontakt med litteratur som f.eks. arbeidet av Hildebrand nevnt i sitatet i note 35 nedenfor.

han brakte denne kjennskapen videre til faren. Sigurd Ibsen delte hushold med foreldrene inntil han i 1892 – 32 år gammel – giftet seg med Bergliot Bjørnson, datter av Bjørnstjerne Bjørnson. Hennes bok om Ibsen-familien ble gitt den megetsigende tittelen *De tre*; det var henne – og det var «de tre»: Henrik, Suzannah, og Sigurd. Allerede fra Sigurd var omkring syv år gammel, leste Henrik sine skuespill for ham og Suzannah.³² Senere, under sine studie- og arbeidsreiser, skrev Sigurd brev til foreldrene med detaljerte skildringer av sine opplevelser.³³ Både far og sønn var opptatt av politikk, og faren engasjerte seg sterkt i sønnens forsøk på å etablere seg hjemme i Norge, dels i diplomatiet, dels ved universitetet.³⁴

Selv om *Et dukkehjem* ble publisert i 1879, dvs. før Sigurd tok juridikum og før den italienske graden, så er det ikke usannsynlig – når vi ser Sigurds utdannelse og interesser i sammenheng med det nære forholdet til faren – at Henrik Ibsen kan ha fått overlevert Kants syn på handlingsmotivasjon og rett som å være det samme som han legger i munnen på Krogstad: *Lovene spør ikke om bevegrunner*.³⁵

32 B. Ibsen, *De tre*, s. 39; Langslet, *Sønnen*, s. 32.

33 For Sigurds brev, se særlig B. Ibsen, *De tre* og S. Ibsen, *Bak en gylden fasade*; se også Langslet, *Sønnen*, s. 56 flg. og 76–79. Foreldrenes svarbrev ble brent av Sigurd, se Langslet, samme verk, s. 56, 348.

34 B. Ibsen, *De tre*; Langslet, *Sønnen*, begge gjennomgående. To små historier kan illustrere intensiteten i forholdet mellom far og sønn, i alle fall fra farens side; begge er fortalt i B. Ibsen, *De tre*, s. 116–17. Georg Brandes var tilstede en gang Henrik Ibsen fikk brev fra sønnen, og forteller at Henrik rystet sånn på hendene at han nesten ikke klarte å åpne konvolutten. Historien refererer seg til et brev Sigurd skrev mens han var i tjeneste ved det svensk-norske gesandtskap i Washington, en stilling han hadde fra april 1886 til juli 1888. Det var ikke noe spesielt ved brevet eller anledningen – Sigurd skrev ukentlig i de tre årene han var borte –, så vi må anta at hendelsen er representativ for Henrik Ibsens forhold til sønnen. Og da Sigurd vendte tilbake til München fra Washington, møtte Henrik fram på stasjonen halvannen time før toget skulle komme.

35 Under et opphold i Paris våren 1883 – bekostet av faren i anledning den italienske graden – studerte Sigurd videre og la grunnlaget bl.a. for artikkelen «Statsbegrebets udvikling gennem tiderne», publisert i 1883–84. Dette arbeidet viser at Sigurd var meget bevisst på forholdet mellom handlingsmotivasjon og rett, se s. 56–57; han refererer imidlertid ikke til nyere tenkning, heller ikke til Kant. Om Paris-oppholdet, se Sigurds brev trykket i B. Ibsen, *De tre*, s. 91–101; S. Ibsen, *Bak en gylden fasade*, s. 25–44. I det siste brevet før han forlot Paris, datert 24. mai 1883, skriver han (B. Ibsen, s. 101, ikke i S. Ibsen): «Det undrer mig endog, at jeg har fået tid til at tænke på min afhandling [dvs. artikkelen nevnt ovenfor], til at studere Platons dialoger, Aristoteles' 'Ethik' og 'Politik', Barthélemy St. Hilaire's kommentarer, Zellers 'Philosophie der Griechen', Hildebrands 'Rechts- und Staatsphilosophie' m.m.». Sigurds arbeider skrevet etter *Et dukkehjem*, har samme betydning i påvirkningsspørsmålet i forhold til dette stykket som hans italienske avhandling: De tjener som indisier på Sigurds interesser og tankegang, og dermed på hva han kan ha snakket med faren om fra tidlig av. Dertil kan de ha påvirket farens senere skuespill, inkludert *Borkman*. I dette lys har jeg gått gjennom Sigurds øvrige forfatterskap, men ikke funnet klare holdepunkter i påvirkningsspørsmålet i forhold til noen av de to stykkene.

En annen mulig kilde til påvirkning fra Kant til Ibsen er kontakter og venner med filosofiske interesser. Blant disse finner vi bl.a. Johan Ludvig Heiberg (1791–1860; dansk forfatter, kritiker, filosof, og teatersjef), Marcus Jacob Monrad (1816–97; utdannet teolog; professor i filosofi fra 1851), og Lorentz Dietrichson (1834–1917; utdannet teolog; videre studier i kunsthistorie, og Norges første professor i dette faget, fra 1875). Her skal jeg nøye meg med noen ord om Dietrichson som var en sentral person i Ibsen-familiens liv. Han bistod Ibsen under hans første opphold i Roma og hadde i mange år nær kontakt med «de tre».³⁶ Han arbeidet med estetisk teori på høyt nivå, var vel bevandret i tysk idealisme, herunder Hegel, og måtte dermed nødvendigvis også ha hatt en forståelse av Kant. «Nødvendigvis», dels fordi Hegel forholder seg så direkte til Kant, dels fordi begge de tyske filosofene setter tanken om helhet – system – i sentrum, slik at kjennskap til én del av deres tenkning, f.eks. kunstfilosofien, impliserer en viss forståelse av øvrige deler, f.eks. moral- og rettsfilosofien. Det er ikke usannsynlig at Ibsen og Dietrichson under sine møter og vandreturer kom inn på de tyske filosofenes syn på motivers betydning for bedømmelsen av en handling, og at Dietrichson herunder kan ha bibrakt Ibsen den misforståelse av Kant at retten ikke kan regulere handlingsmotivasjonen: *Lovene spør ikke om beveggrunner*.³⁷

5 Andre mulige kilder: den nordiske rettsstridslæren; *Antigone*

Vi har nå sett at Ibsens syn på forholdet mellom handlingsmotivasjon og rett kan ha vært influert av en utbredt misforståelse av Kant (avsnittene 3–4 ovenfor).

Det er selvfølgelig andre mulige kilder til Ibsens syn på handlingsmotivasjon og rett. Påvirkningsspørsmål har ofte mange svar, og Kant-linjen er kun én mulig linje. Til illustrasjon skal jeg peke på to mulige kilder som ikke ligger i filosofien, men i henholdsvis jusen og litteraturen.

36 Dietrichson, *Svundne Tider*, bind 1. Mye av det vesentligste stoffet om Ibsen-familien er gjengitt i Nordhagen, *Henrik Ibsen i Roma, 1864–68*.

37 Vi har nå sett på muligheten av et sammenfall mellom Ibsens syn på handlingsmotivasjon og rett og en misforstått tolking av Kant vedrørende samme tema, og vi har drøftet spørsmålet om påvirkning. Stanton-Ife, «Ibsen and the Ascription of Blame in Law», analyserer *Bygmester Solness* (1892), og peker avslutnings- og sammenfatningsvis på et annet sammenfall mellom Ibsen og Kant, nemlig deres enighet om at den etiske vurdering tenderer mot, eller er identisk med (dvs. kun avhengig av), sinnelaget (ss. 163–65). Spissformulert, mens vi her peker på et sammenfall vedrørende den *rettslige* vurderings uavhengighet av sinnelaget, så peker Stanton-Ife på et sammenfall vedrørende den *etiske* vurderings identitet med sinnelaget (dvs. uavhengighet av annet enn sinnelaget). Vi er enige i dette siste. Stanton-Ife's analyse får imidlertid ikke fram de prinsipielle hovedlinjer vedrørende rett og handlingsmotivasjon, slik at i forhold til retten blir hans spørsmålsstillinger uklare, og dermed gjelder det samme for hans drøftelser og resultater.

Den nordiske rettsstridslæren

I den nordiske rettsstridsdiskusjonen i andre halvdel av 18-hundretallet var det en periode vanlig å argumentere for et objektivt rettsstridsbegrep. Om dette skriver Knoph omkring 1920:

I nordisk rettsvidenskap er i de siste halvhundre år rettsstridens begrep behandlet grundigere og visstnok mere dyptgående enn noget annet sted; særlig gjelder vel dette den danske rettsvidenskaps behandling av emnet. Før denne tid var begrepet også i Norden temmelig negligert. I 1870-årene blev det imidlertid av fremtredende videnskapsmenn trukket frem fra sin ufortjente tilbaketrukkethet, og forståelsen av den betydning som må tillegges begrepet, er nu i gledelig stigning.

Som et resultat av den behandling som rettsstridsbegrepet har vært gjenstand for, er det i nordisk teori praktisk talt enstemmighet om at dette begrep bestemmes *helt objektivt*, og at således grensen mellom rett og urett utelukkende trekkes efter ytre og objektive merker.³⁸

Antigone

I et notat til *Et dukkehjem* skriver Ibsen:

Der er to slags åndelige love, to slags samvittigheter, en i manden og en ganske anden i kvinden. De forstår ikke hinanden; men kvinden dømmes i det praktiske liv efter mandens lov, som om hun ikke var en kvinde men en mand.

Hustruen i stykket ved tilslut hverken ud eller ind i hvad der er ret eller uret; den naturlige følelse på den ene side og autoritetstroen på den anden bringer hende ganske i vildrede.

En kvinde kan ikke være sig selv i nutidens samfund, der er et udelukkende mandligt samfund, med love skrevne af mænd og med anklagere og dommere der dømmer den kvindelige færd fra mandligt standpunkt.³⁹

Det er en parallell mellom Ibsens motstilling av mannens og kvinnens lover i dette notatet og den sentrale konflikten i Sofokles' tragedie *Antigone*, hvor normene for ætten og huset (*oikos*), representert ved Antigone, kommer i motstrid med normene for styre av staten (*polis*), representert ved kongen, Kreon. På den ene side, når Kreon påbyr at liket til Antigones bror «skal ligge uten grav og uten gråt, et lekkert funn for

³⁸ Knoph, *Hensiktens betydning for grensen mellom rett og urett*, s. 8; Knophs utheving.

³⁹ HU, bind VIII, s. 368.

fugl som speider etter rov»,⁴⁰ så følger han statens lov; for broren «kom tilbake med en hær og aktet grumt å brenne ned til siste hus sin fødeby og hjemmets guders templer, drikke broderblod, og føre landsmenn bort til harde trældomskår», han var en forræder mot sin egen stat.⁴¹ På den annen side, når Antigone trosser kongens bud, så følger hun guddommelig lov; for som søster har hun plikt til å begrave sin bror, «det var ei Zevs som bød [gravforbudet] eller hun som bor blant dypets guder, Dike. Disse to har gitt oss mennesker den lov som jeg har fulgt. Jeg trodde ei at dine påbud hadde makt så stor at noen dødelig ved dem fikk rett til tross mot guders evige, uskrevne lov. Den er ei fra i dag, ei heller fra i går. Den lever evig. Ingen vet når den ble gitt.»⁴²

Selv om Ibsen formulerer seg mindre skarpt i den endelige versjonen av *Et dukkehjem* enn i notatet sitert ovenfor, så ser vi i replikkvekslingen mellom Krogstad og Nora fremdeles klare spor av motstillingen av mannens og kvinnens lover (avsnitt 2.1 ovenfor).

Det er mulig at Ibsen kan ha vært så fascinert av denne motstillingen, og parallellen i den greske tragedie, at han «tilpasser faktum» – tilpasser innholdet av positiv rett i Norge og Skandinavia vedrørende handlingsmotivasjon og rett – for å få den dramaturgiske ligning til å gå opp. Imidlertid, selv om dette kan bidra til å forklare Krogstads «Lovene spør ikke om beveggrunner» i *Et dukkehjem*, så forklarer det ikke Foldals tilsvarende setninger i *John Gabriel Borkman*. For Borkman som karakter er ingen parallell til Antigone og Nora: I konflikten mellom lovene for menn, offentlig styre og næring og lovene for kvinner, ætten og hjemmet, står Borkman som representant for den første lovstypen. Derfor, når Foldal foreholder Borkman lovens indifferens overfor handlingsmotivet, så ligger ikke i dette en konfrontasjon mellom mannens og kvinnens rettssyn, men en konfrontasjon innad på mannens eget dome-
ne.⁴³

40 Sofokles, *Tragedier*, s. 178, 184.

41 Samme verk, s. 184, jf. 181–82.

42 Samme verk, s. 193. Oversettelser av greske tragedier kan være forskjellige i meningsinnhold uten at én oversettelse nødvendigvis vil kunne sies å være den riktige. For formålet her er det ikke nødvendig å gå inn på alternative oversettelser av de siterte passasjene.

43 Om forskjellige typer likhetstrekk mellom Ibsens dramaer og de greske tragedier, se Faaland, *Henrik Ibsen og antikken*, særlig s. 182 flg. Faaland understreker at likhetstrekk er noe annet enn innflytelse, samme verk, s. 182, 196, 207. I denne sammenheng kan nevnes at det ikke foreligger sikre opplysninger om at Ibsen leste greske tragedier, se samme verk, s. 183–84; Skard, *Classical Tradition in Norway*, s. 120. Vi har heller ingen opplysninger om at han noen gang så en gresk tragedie oppført på scenen. Ingen teatre i Norge satte opp greske tragedier i det 19. århundre, se Kraggerud, «Reception of Greek Tragedy in Norwegian Literature and Theatre» (manus under publisering, se under overskriften «Theatre Productions»). Det måtte derfor i tilfelle dreie seg om oppsetninger i

6 Avslutning

Vekten i dette arbeidet har ligget på problemanalyse og kartlegging av mulige svar.

Hva har ledet Norges største dikter og en av verdens mest spilte dramatikere til å velge og fastholde setningen *Lovene spør ikke om beveggrunner* som en sentral premiss?

Jeg har argumentert for at denne setningen fra Krogstad, og i realiteten også fra Foldal sytten år senere, er så enkel at den i realiteten blir feil. For i de forskjellige henseende hvor spørsmålet om motivasjon kan melde seg – ovenfor delt i rettsstridsspørsmål, skyldsspørsmål og sanksjonsspørsmål – finner vi ingen hvor positiv rett *alldri* spør om «beveggrunne». Også rettsstridsspørsmålet – nærmere bestemt, normens gjerningsbeskrivelse – er i viktige tilfelle om motivasjonen (avsnitt 2.2.1). Setningen blir ikke mer holdbar om den knyttes til andre rettssystemer, og i stykkenes sammenheng kan den ikke reddes ved at den knyttes til spesifikke rettsbrudd (avsnittene 2.2.2–2.2.3). Jeg har videre argumentert for at setningen representerer Ibsens eget syn (avsnitt 2.3), og for at den ligger utenfor rommet for dikterisk frihet i forhold til det ibsenske drama, siden en feil vil kunne ramme vår forståelse av dramaenes rollekarakterer og dermed av stykkenes oppbygning og framdrift (avsnitt 2.4.2).

Vedrørende påvirkningsspørsmålet pekte vi på et skille mellom det å bli påvirket i bevissthet om identiteten til den som påvirker oss («bevisst resepsjon»), og det å bli påvirket via tidens forståelsesformer («sammenfallsresepsjon») (avsnitt 2.4.3).

Vedrørende sammenfallsresepsjon har hovedvekten ligget på en presentasjon av et sammenfall mellom Ibsens setning og en utbredt misforståelse av Kant (avsnitt 3). Avslutningsvis, til understrekning av at påvirkningsspørsmål ofte har mange svar, pekte jeg også på et mulig sammenfall med den nordiske rettsstridslæren og med grunnkonflikten i Sofokles' tragedie *Antigone* (avsnitt 5).

Vedrørende bevisst resepsjon begrenset vi oss i hovedsak til Kant-linjen, hvor jeg pekte på muligheten av at den misforståtte Kant-fortolkning kan ha blitt formidlet til Ibsen fra hans sønn eller fra hans kontakter og venner med filosofiske interesser (avsnitt 4).

Spørsmålet om sammenfallsresepsjon – om sammenheng med andre deler av tidens forståelsesformer – har en selvstendig plass og verdi. Én grunn til det er at det

Italia eller i Tyskland i de perioder Ibsen bodde der (Roma 1864–68, 1878–85; Dresden 1868–75; München 1875–78, 1885–91). Johnston argumenterer for en indirekte påvirkningslinje; overensstemmende med sin hovedhypotese (note 26 ovenfor), hevder han at Ibsen parafraserer Hegels bruk av *Antigone*, se *The Ibsen Cycle*, s. 111–12.

rent psykologiske spørsmål om bevisst resepsjon vil kunne vise seg uløselig. En annen grunn er at dette psykologiske spørsmålet vil kunne vise seg mindre interessant: Helt uavhengig av hva Ibsen måtte ha kjent til av Kant, kan det være interessant å peke på at han tilsynelatende hevder samme syn som en viss Kant-fortolkning. Dermed kan tekstene til den ene forfatter gi impulser til fortolkningen av tekstene til den andre, og innholdet og grensene for sammenfallet bli klarere – slik at den enkelte forfatters spørsmålsstillinger og resultater kommer til sin rett.

Litteratur

- Boe, Erik, «Ulovlige hensyn i forvaltningsretten», *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 1978 s. 349–401.
- Boe, Erik, *Distriktenes Utbyggingsfond* (Oslo 1979).
- Boe, Erik, «Hvor fritt er det frie forvaltningsskjønnet?», *Jussens Venner*, 1981 s. 37–57.
- Boe, Erik, «Hvem bestemmer – domstolene eller forvaltningen?», *Lov og Rett*, 2007 s. 67–88.
- Cappelørn, N.J. m.fl. (red.), *Kierkegaard, Ibsen og det moderne* (Oslo 2010).
- Cassirer, Ernst, *Kant's Life and Thought* (New Haven – London 1981).
- de Figueiredo, Ivo, *Henrik Ibsen. Mennesket* (Oslo 2006).
- de Figueiredo, Ivo, *Henrik Ibsen. Masken* (Oslo 2007).
- Dietrichson, Lorentz, *Svundne Tider*, bind 1 (Christiania 1913).
- Eng, Svein, *Ulenighetsanalyse – med særlig sikte på jus og allmenn rettsteori* (Oslo 1998).
- Eng, Svein, *Rettsfilosofi* (Oslo 2007).
- Engelstad, Fredrik, «Henrik Ibsen som maktutreder», *Nytt norsk tidsskrift*, 1991 s. 281–96.
- Ferguson, Robert, *Henrik Ibsen. Mellom evne og higen* (Oslo 1996).
- Faaland, Josef, *Henrik Ibsen og antikken* (Oslo 1943).
- Hart, Herbert L.A., *The Concept of Law*, 1. utgave (Oxford 1961); 2. utgave (Oxford 1994).
- Haugan, Jørgen, *Henrik Ibsens metode* (Oslo 1977).
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Åndens fenomenologi* (Oslo 2009).
- Haakonsen, Daniel, *Henrik Ibsens realisme* (Oslo 1957).
- Ibsen, Bergliot, *De tre* (Oslo 1948).
- Ibsen, Henrik, *Et dukkehjem* (København 1879). *Hundreårsutgaven* (HU), F. Bull,

- H. Koht, D.A. Seip (utg.), bind VIII (Oslo 1933) s. 269–364.
- Ibsen, Henrik, *Vildanden* (København 1884). HU, bind X (Oslo 1932) s. 41–160.
- Ibsen, Henrik, *Bygmester Solness* (København 1892). HU, bind XII (Oslo 1935) s. 29–123.
- Ibsen, Henrik, *John Gabriel Borkman* (København 1896). HU, bind XIII (Oslo 1936) s. 37–126.
- Ibsen, Sigurd, *La Camera Alta Nel Governo Rappresentativo* (Roma 1882).
- Ibsen, Sigurd, «Statsbegrebets udvikling gennem tiderne, I–II», *Nyt Tidsskrift*, 1883 s. 404–25.
- Ibsen, Sigurd, «Statsbegrebets udvikling gennem tiderne III», *Nyt Tidsskrift*, 1884 s. 52–61 og 387–96.
- Ibsen, Sigurd, *Menneskelig kvintessens* (Oslo 1911).
- Ibsen, Sigurd, *Bak en gyllen fasade. Sigurd Ibsens brev til familien 1883–1929*, B. Nævdal (utg.) (Oslo 1997).
- Johnston, Brian, *The Ibsen Cycle. The Design of the Plays from Pillars of Society to When We Dead Awaken*, revidert utgave (Pennsylvania 1992).
- Johnston, Brian, *Text and Supertext in Ibsen's Drama* (Pennsylvania 1989).
- Kant, Immanuel, *Metaphysik der Sitten*, Akademi-utgaven bind 6, P. Natorp (utg.) (Berlin 1907) s. 203–493.
- Kittang, Atle, *Ibsens heroisme. Frå Brand til Når vi døde vågner* (Oslo 2002).
- Knoph, Ragnar, *Hensiktens betydning for grensen mellem rett og urett* (Kristiania 1921).
- Koht, Halvdan, *Henrik Ibsen. Eit diktarliv*. Bind 1–2, 2. utgave (Oslo 1954).
- Kraggerud, Egil, «Reception of Greek Tragedy in Norwegian Literature and Theatre». Under utgivelse i *The Encyclopedia of Greek Tragedy*, H. Roisman (ed.). Paginering, utgivelsessted og utgivelsesår ennå ikke kjent.
- Langslet, Lars Roar, *Sønnen* (Oslo 2004).
- Meyer, Michael, *Henrik Ibsen. Volume 3. The Top of a Cold Mountain. 1883–1906* (London 1971).
- Nordhagen, Per Jonas, *Henrik Ibsen i Roma, 1864–68* (Oslo 1981).
- Pogge, Thomas W., «Is Kant's *Rechtslehre* a 'Comprehensive Liberalism'?» i *Kant's Metaphysics of Morals: Interpretative Essays*, M. Timmons (ed.) (Oxford 2002) s. 133–58.
- Skard, Sigmund, *Classical Tradition in Norway* (Oslo 1980).
- Sofokles, *Tragedier*, overs. P. Østbye (Oslo 1959).
- Stanton-Ife, John, «Ibsen and the Ascription of Blame in Law», *Current Legal Issues*.

- Law and Literature*, M. Freeman, A.D.E. Lewis (eds.), 1999 s. 149–65.
- Uleman, Jennifer K., «On Kant, Infanticide, and Finding Oneself in a State of Nature», *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 2000 s. 173–95.
- Ystad, Vigdis, *Ord og arv* (Oslo 2012).
- Zapffe, Peter Wessel, *Indføring i litterær Dramaturgi* (Oslo 1961).
- Aarseth, Asbjørn, *Ibsens samtidsskuespill. En studie i glasskapets dramaturgi* (Oslo 1999).